

O'ZBEK LEKSIKOGRAFIYASIDAGI SOTSIAL MA'NOLI
SO'ZLARNING SHAKLIY STRUKTUR TAVSIFI

Qobilova Mahbuba Mo'minjonovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

tayanch doktoranti

qobilovamahbuba0702@mail.com

tel: +998919100795

Annotatsiya: Ushbu maqolada ("O'zbek tilining izohli lug'ati" 2 va 3-tomidagi ot so'z turkumiga oid) sotsial semali leksemalarning struktur tavsifini o'rganish orqali milliy va o'zlashma terminlardan iborat sotsial semali terminologiyaning shaklga oid xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Termin, leksika, sotsial sema, juft termin, qo'shma termin, sodda termin

DESCRIPTION OF THE FORMAL STRUCTURE OF SOCIALLY
RELATED LEXEMAS IN THE EXPLANATORY DICTIONARIES OF THE
UZBEK LANGUAGE

Abstract: In this article (regarding the noun-word group in Volume 2 and 3 of the "Explanatory Dictionary of the Uzbek Language"), by studying the structural description of social-semous lexemes, an opinion is given about the form-related features of social-semous terminology consisting of national and adopted terms.

Key words: Term, lexicon, social term, double term, compound term, simple term
Terminlar til tizimining boshqa birliklaridan tarkibiy tuzilmasining murakkabligi bilan ajralib turadi. Masalan, umumtil leksikasida birikma shaklidagi birliklarning mustaqil atov birliklari sifatida qo'llanishi kuzatiladi. Ayrim hollardagi leksik bo'shliqlar bilan bog'liq bunday qo'llanishlarga duch kelishi mumkin¹. Sotsial terminologiyasida mavjud terminlarning shakliy xususiyatiga ko'ra tavsifini amalga oshirishda so'zlarni sodda, qo'shma, juft guruhga ajratish asosida tahlil olib borish – an'anaviy tasnifga ko'ra tahliliy yondashuv hisoblanadi.

So'zlar struktur tarkibi jihatidan turlarga ajratilganda ko'p hollarda o'zak miqdoriga ko'ra sodda, qo'shma, juft, takror, murakkab, birikmali, tarkibli kabi terminlar qo'llangan holda guruhlanadi. Bundan tashqari, terminlarning morfologik

¹ Бу ҳақда қаранг: Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – Москва: Изд-во «Советская энциклопедия», 1990. – С. 258; Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е. – Москва: Изд-во «Советская энциклопедия», 1959. – С. 215; Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изохли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б. 49.

jihattan ot so‘z turkumiga oidligi formal-struktur jihattan qisqartma shakldagi terminlar ham mavjudligi tabiiy holat ekanligini ko‘rsatadi.

“O‘zbek tili ilmiy-texnikaviy terminologiyasi masalalari” nomli asar muallifi N.Qosimov birdan ortiq komponentli ilmiy-texnik terminlarni qo‘shma, juft va gibrid kabi turlarga ajratgan². “Gibrid qo‘shma terminlarda asosan baynalmilal termin elementlar sifatida turli xil perefiksalar xarakterdagi bog‘liq morfemalar ishtirok etadi. Masalan, *avtosanoat, gidrotuzlar, ultratovush* singari gibrid qo‘shma terminlarning birinchi komponentlari (avto-, gidro-, ultra-) ana shunday internatsional termin elementlar, ikkinchi komponentlari esa o‘zbekcha so‘zlardir”³. O‘ylashimizcha, gibrid terminlardagi ikkinchi komponent har doim ham o‘zbekcha bo‘lavermaydi. Masalan, *boyvuchcha, amnavachcha, zantaloq* kabi so‘zlar o‘zlashma qatlam birliklaridir. Bunday jihat o‘zbek tili sotsial terminologiyasida ham uchraydi.

N.Qosimov tadqiqotida juft terminlar ham ajratilgan. Uning fikricha, “ikki mustaqil leksik ma‘noli komponentlarning teng bog‘lanishi asosida tashkil topib, umumlashtirish, jamlik kabi ma‘nolarni ifodalovchi so‘z – juft termin. Juftlashuvchi qismlar orasidagi tenglik munosabati yozuvda defis bilan ko‘rsatiladi. Talaffuzda bu qismlar teng fonetik cho‘qqiga ega bo‘ladi, ayni vaqtda, ikkinchi yagona leksik urg‘u yordamida leksema bo‘lib birlashadi⁴. Kitobda *elektron-optik, zichlagich-planka, universal-chopiq* kabi terminlar juft terminlar sifatida qayd etilgan. Juft terminlar sotsial terminologiyada kam miqdorda bo‘lsa-da mavjud: *aziz-avliyo* kabi. Lug‘atda soatsial semali ot turkumiga oid juft terminlar ko‘p uchramaydi.

Sodda terminlar. Bunday terminlar yakka asosli, ularda yaxlit shakliy hamda semantik tuzilish aks etadi.

O‘zbek terminosistemasida mavjud sotsial sodda terminlar juda ko‘p uchraydi. Ularni ikki guruhga ajratish mumkin: sodda tub terminlar; sodda yasama terminlar.

5 jildli O‘TILning 2 va 3-tomida sodda tub terminlar ko‘p bo‘lib, ular milliy va o‘zlashgan qatlam birliklari, maslan: *yazna, yetim, yesir, joriya, juvon, jujuq, zavja, zaifa, zang‘ar, ichkuyov, yigit, kampir, kaniz* va hokazo.

5 jildli O‘TILning 2 va 3-tomida sodda yasama terminlar *mo‘ysafid, kundosh, kanizak, ichkuyov* va hokazo.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, O‘TILda berilgan sotsiologik terminlar tuzilishi jihatidan sodda, qo‘shma, juft, takror va hokazo bo‘lishi mumkin. Biz maqolada faqat

² Қосимов Н. Ўзбек тили илмий-техникавий терминологияси масалалари (Сўз ўзлаштириш ва аффиксация масалалари). – Тошкент: Фан, 1985. – Б.47

³ Қосимов Н. Ўзбек тили илмий-техникавий терминологияси масалалари (Сўз ўзлаштириш ва аффиксация масалалари). – Тошкент: Фан, 1985. – Б.56

⁴ Қосимов Н. Кўрсатилган асар. – Б. 68.

sodda, qo‘shma va juft terminlarni ko‘rib chiqdik. O‘zbek tili sotsial terminologiyasida mavjud gibrid qo‘shma terminlar ham O‘TILda berilishi zamon talabi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – Москва: Изд-во «Советская энциклопедия», 1990. – С. 258
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е. – Москва: Изд-во «Советская энциклопедия», 1959. – С. 215
3. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б. 49.
4. Қосимов Н. Ўзбек тили илмий-техникавий терминологияси масалалари (Сўз ўзлаштириш ва аффиксация масалалари). – Тошкент: Фан, 1985. – Б.47